

Concluderend ben ik van oordeel dat dit een vlot geschreven en goed gedocumenteerd onderzoeksverslag is, dat voor een gespecialiseerd publiek interessant is.

Paul Hendriks

R. van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2000, De Natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2001, 269 blz., €13,39, ISBN 90 284 1910 1).

Dit is de handelseditie van het proefschrift waarop Van Raak op 15 december 2000 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde. De promovendus, die zowel filosoof als historicus is, was aio in het NWO-programma 'De Natiestaat. Politiek in Nederland sinds 1815'. Hij is erin geslaagd zijn onderzoek in vier jaar af te ronden. Dat is een prestatie die er zijn mag. Is zijn dissertatie ook geslaagd?

De centrale figuur in het boek is de Utrechtse hoogleraar in de scheikunde Mulder, door J. C. Boogman in *Rondom 1848* (1978) getypeerd als een politieke tinnegierter. Van Raak geeft toe dat het conservatisme van Mulder niet was gebaseerd op abstracte politieke principes (191), maar ziet toch een filosofische fundering (16). Onder invloed van P. W. van Heusde en J. F. Schröder ontwikkelde Mulder een humanistisch conservatisme dat streefde naar morele vervolmaking. Nu kan men van mening verschillen over de vraag of de behoudende opvattingen van Mulder zijn onder te brengen in een samenhangend geheel van conservatieve denkbeelden. Principiëler is de kwestie dat het conservatisme als doctrine uitging van de overtuiging van de onvolmaaktheid van de mens. Het streven naar morele vervolmaking is met die fundamentele onvolmaaktheid in strijd. Van Raaks pleidooi heeft mij dan ook niet kunnen overtuigen.

Dat neemt niet weg dat de promovendus, die veel onderzoek heeft gedaan, het nodige te bieden heeft. Mulder nam in april 1853 het initiatief tot de oprichting van de Utrechtse kiezersvereniging Koning en Vaderland, waarin grootprotestanten en antirevolutionairen in niet altijd even vrome eensgezindheid samenwerkten. De vereniging fungeerde tevens als centraal comité voor zusterverenigingen elders in het land. Van Raak geeft een goed inzicht in het politieke netwerk van Koning en Vaderland, in de samenstelling van de hofcamarilla op Het Loo en in het geïntregeer tegen Thorbeckes opvolger Van Hall. Hij levert overtuigende kritiek op de liberale voorman die in april 1853 de opstekende storm danig heeft onderschat. Ook zijn behandeling van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in vergelijkend Brits perspectief is verhelderend.

Van Raak besteedt ook aandacht aan conservatieve opvattingen bij Vreede, De Bosch Kemper, Douwes Dekker, Lion en Heemskerk Azn., maar de hoofdrol blijft weggelegd voor Mulder, wiens professorenportret de omslag siert. De auteur rekent hem met Groen van Prinsterer, Van Hall en Thorbecke tot de centrale figuren in de politiek (190). Dat lijkt mij bepaald te veel eer. Mulders optreden was daarvoor te kortstondig, zijn invloed toch te gering. Een zetel in de Tweede Kamer ambieerde hij niet, een post in het ministerie evenmin. Zo bleef hij een frondeur langs de zijlijn. Begin 1857 trok hij zich teleurgesteld uit de politiek terug.

De auteur heeft de neiging om zijn sujetten bij hun voornaam te noemen. Dat is onhistorisch. Het gebruik van voornamen kwam pas in de jaren zestig van de vorige eeuw in zwang. Störender is dat zijn boek wordt ontsierd door opmerkelijke onjuistheden. Van Raak herinnert aan het bekende gegeven dat er katholieke politici waren die Thorbecke steunden, de zogenaamde papothorbeckeanen, en geeft als voorbeelden Storm, De Fremery en Van der Linden (60). Van

hen was echter alleen Storm katholiek. De Utrechtse grootprotestant Van Doorn maakte deel uit van het eerste ministerie-Van Hall, niet van het eerste ministerie-Thorbecke (97). A. G. A. van Rappard was geen geestverwant van Mulder (114), hij maakte ook geen deel uit van de camarilla op Het Loo (116). Van Raak verwart hem met W. L. F. C. van Rappard, een verre neef van A. G. A. Thorbecke was niet de leermeester van De Bosch Kemper (143) die in Leiden studeerde en er in juni 1830 promoveerde toen Thorbecke nog hoogleraar in Gent was. De Leidse hoogleraar Bake was voor 1848 niet conservatief (229) maar lid van de liberale Amstelsociëteit. Heeft de nauwkeurigheid geleden onder de ambitie van Van Raak om zijn onderzoek in vier jaar af te ronden? Had hier voor zijn begeleiders geen taak gelegen?

G. J. Hooykaas

T. Hammer-Stroeve, *Familiezoet. Vrouwen in een ondernemerselite. Enschede 1800-1940* (Dissertatie Utrecht 2001; Zutphen: Walburg pers, 2001, 256 blz., €31,60, ISBN 90 5730 152 0).

Centrale vraagstelling van dit boek over de Enschedese textielelite is wat vrouwen vanuit hun thuisveld hebben bijgedragen aan de vorming en het voortbestaan van deze elitegroep. De auteur geeft in de inleiding van deze tot handelseditie omgevormde dissertatie duidelijk aan, dat er redenen genoeg zijn om het vrouwelijk perspectief als studieobject te nemen. In voorgaande studies naar elites bleek al dat vrouwen hun eigen rol hadden in het in stand houden van de groep, maar er werd niet expliciet gezegd op welke wijze. Onderliggende theorie bij deze benadering is de gendertheorie, die stelt dat vrouwelijke subordinatie geen natuurlijk gegeven is, maar 'gedicteerd is door sociale, culturele en politieke constructies'. Evenveel aandacht wordt er in de inleiding besteed aan de uitwerking van de begrippen elite en textielelite. Ook over haar bronnen is de auteur helder. Naast schriftelijke bronnen als brieven, egodocumenten, instellingsarchieven en dergelijke, heeft ze voor de periode 1900-1940 voor een belangrijk gedeelte geput uit interviews met betrokkenen en hun directe nakomelingen (meer dan zestig personen). Te zijner tijd zijn ook deze laatste bronnen ter inzage; de uitgewerkte interviews worden gedeponeerd bij de Stichting Edwina van Heek te Enschede.

In deel I (23-68) spelen de mannen de hoofdrol. In deze vijf hoofdstukken schetst de auteur het leven en de omstandigheden van de elite: de sociaal-economische ontwikkelingen, het zelfbeeld, de groepsvorming, de politiek, de leefomgeving en de vormen van tijdverdrif.

In deel II (71-193) toont de auteur op overtuigende wijze aan dat de vrouwen van de Enschedese textielelite in de beschreven periode inderdaad op hun eigen wijze in belangrijke mate hebben bijgedragen aan de vorming en instandhouding van de elitegroep.

De vrouwelijke levenssfeer bestond uit het huwelijk en het moederschap. Huwelijken werden zorgvuldig gesloten om continuïteit van bezit te garanderen. De vrouw was het hoofd van de huishouding. Haar taak was te zorgen voor een goed lopende huishouding, die mannen opving na hun zware werkdag en die status uitstraalde. De vrouw diende hierbij zuinig te zijn, maar ze moest ook weten bij welke gelegenheden ze royaal uit moest pakken om de familiestatus te onderstrepen. Ook de opvoeding van de kinderen stond geheel in dienst van de handhaving van familiekapitaal en -prestige.

Belangrijk is het hoofdstuk onder de titel 'Familiezoet'. Betrouwbaar gezinsverband is van groot belang bij de 'familistische' bedrijfsvoering, waar in Twente sprake van was. Veel waarde werd gehecht aan familiecohesie, en een strak regime van bezoekdagen en familiefeesten hield deze lange tijd in stand. Aangezien de families onderling trouwden, leidde dit weer tot groeps-